

О.С. ПОНОМАРЬОВ, канд. техн. наук, професор
М.Г. АРТЕМЕНКО, генеральний директор ЗАТ «Гортехмаш»

ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ ФЕНОМЕНУ ВИРОБНИЧОЇ КУЛЬТУРИ

З соціально-філософських позицій проаналізовано сутність феномену виробничої культури та її онтологічний статус. Показано історичний характер виробничої культури та розглянуто джерела її генезису й розвитку. Розкрито зміст і структуру поняття виробничої культури, її взаємозв'язків із загальною культурою і розвитком матеріальних і духовних основ життєдіяльності суспільства.

С социально-философских позиций проанализированы феномен производственной культуры и ее онтологический статус. Показан исторический характер производственной культуры и рассмотрены источники ее генезиса и развития. Раскрыто содержание и структура понятия производственной культуры, ее взаимосвязей с общей культурой и развитием материальных и духовных основ жизнедеятельности общества.

From socially-philosophical positions essence of the production culture phenomenon and its ontological status is analyzed. Historical character of production culture is shown and the sources of its genesis and development are considered. Maintenance and structure of concept of production culture is exposed, its intercommunications with a general culture and development of material and spiritual bases of society functions.

1. Постановка проблеми та її актуальність. Сьогодні сутність феномену культури як визначального атрибуту людини та її суспільного буття посідає чільне місце серед актуальних проблем філософії. За відомим визначенням І. Канта, культура – це набуття розумною істотою здатності ставити будь-які цілі взагалі. Іншими словами, людина тільки й набуває людських якостей за умови її включення у соціокультурний процес. Більш того, за своєю сутністю вся історія розвитку людини і суспільства являє собою розвиток культури і процесів культуротворення. Культура безпосередньо пов'язана з поняттям людської діяльності як основної форми буття. Однак феномен культури, як і загальні закономірності її розвитку певною мірою приховані від пильної уваги дослідників, вони немов би маскуються його зовнішніми проявами, тобто результатами культуротворення і виступають вже як ознаки цивілізації. В той же час добре відомо, що між культурою і цивілізацією існують складні й суперечливі відношення.

Між тим шляхи і перспективи подальшого суспільного розвитку істотною мірою залежать від розвитку культури як такої та кожного із структурних її елементів, серед яких все більш важливого значення набувають професійна та виробнича культура. Оскільки сфера матеріального виробництва є та ще довго лишатиметься основою життєдіяльності людей, виробнича культура прямо чи опосередковано визначає як рівень їх

добробуту, так і психологічне самопочуття. Дійсно, від обсягів виробництва тих чи інших товарів і послуг та від їх якості, залежить сама можливість і міра задоволення відповідних індивідуальних і суспільних потреб, тоді як від культури їх виробництва залежить характер цього задоволення. Тому дослідження феномену виробничої культури являє собою актуальну проблему сучасної філософської науки і освітньої практики.

В той же час внаслідок істотного зростання ролі особистісного чинника у забезпеченні ефективності суспільного виробництва його результати і сама виробнича культура виявляються тісно пов'язаними з рівнем загальної та професійної культури персоналу. Ця обставина не тільки ускладнює вказану проблему, а й робить неможливим успішне її розв'язання без використання системного підходу до аналізу сутності і структури виробничої структури, її місця в загальній системі культури та зв'язків з іншими її елементами.

2. Зв'язок проблеми з актуальними теоретичними і практичними завданнями зумовлений, з одного боку, прагненням глибше проникнути в сутність феномену виробничої культури з метою отримання можливості для розробки методології її формування, а з іншого – необхідністю підвищення ефективності виробництва та забезпечення її відповідності вимогам часу. Йдеться, зокрема, про гармонізацію всієї сукупності складних і суперечливих відносин у системі “людина-суспільство-природа-техносфера”. Справа в тім, що від цих відносин залежить можливість не тільки уникнути реальної загрози глобальної екологічної катастрофи та відвести її від людства, а й певною мірою подолати сучасні суперечності між індивідом і суспільством. Виробнича ж культура безпосередньо впливає і на еволюцію техносфери, зменшуючи несприятливі її впливи на людину і природу і підвищуючи рівень безпеки використовуваної техніки і технологій. Тому осмислення сутності та значення виробничої культури являє собою важливе завдання в розвитку філософії культури, філософії техніки і філософії господарювання.

3. Аналіз досліджень і наукових публікацій з проблеми. Оскільки виробнича культура є частиною загальної культури суспільства, доцільно цей аналіз розпочати з основних існуючих підходів до трактування феномену культури взагалі. Відразу слід відзначити при цьому, що філософські аспекти загальної культури та її сутнісного розуміння привертають увагу багатьох дослідників. Ще від М. Вебера, який визначав культуру як певну сукупність духовних символів, що не можуть використовуватись в ніяких утилітарних цілях, серед філософів точаться дискусії стосовно визначення змісту поняття культури. Е. Кассірер же вважав універсальними культури загальнозначущі цінності (логічні, естетичні, моральні) або діяльність з символотворення. К. Маркс під культурою розумів сам процес людської життєдіяльності, а не тільки скупність результатів цієї діяльності і вона може бути зрозуміла тільки у зв'язку з суспільством і працею. Серед дослідників філософських проблем культури можна назвати імена А. Арнольдова, М. Кіма, Ю. Данова, М. Кагана, Ю. Лотмана, Ю. Жарикова, В. Шинкарука, М. Поповича,

С. Кримського, В. Кудіна та інших, причому кожен з дослідників дає своє визначення поняття культури.

Так, Е Маркарян вважає культуру специфічним способом людської життєдіяльності, системою позабіологічно створених механізмів, завдяки яким стимулюється, програмується і реалізується активність людей у суспільстві. Відомі українські фахівці з соціальної філософії В. Андрущенко, Л. Губерський та М. Михальченко вважають, що “філософський підхід до дослідження культури враховує результати вивчення даного феномена конкретними науками. Вивчення культури опосередковане специфікою філософії як особливій формі суспільного пізнання і полягає в осмисленні дійсності через визначення узагальнених поглядів на світ, місце та ролі людини в ньому, через пізнання загальних законів розвитку природи, суспільств і людського мислення” [1, с. 16].

Разом з тим, недостатня увага приділяється філософському осмисленню такого важливого складника феномена культури, яким виступає виробнича культура. Хоча запропонована авторами цитованої роботи структура культури і включає такі чотири види: 1) виробнича (економічна) культура суспільства (культура праці, матеріального виробництва); 2) політична культура; 3) духовна культура (художньо-естетична культура і мистецтво, моральна і релігійна культура, інтелектуальна і інформаційна культура тощо); 4) культура спілкування та побуту (культура споживання, життєоблаштування, відпочинку, дозвілля тощо) [1, с. 19].

В.Л. Петрушенко, вважає способи культуротворчої людської діяльності однією з істотних ознак культури і підкреслює, що вона “вводить нас у так званий технологічний аспект культури; при цьому технологія розуміється в найширшому плані – як всі основні та необхідні моменти продукування предметів культури”. За його словами, “за цією ознакою ми можемо вести розмову про розвиток культури, про культури передові та відсталі, ефективні та неефективні, індустріальні та доіндустріальні, розвинені та примітивні” [2, с. 382-383].

Однак, сутність і роль виробничої культури практично не розкриті ні в одній з цитованих роботах. Навіть автори посібника з історії інженерної діяльності не виділяють окремо питання виробничої культури, хоча й підкреслюють, що “все, що створено і буде створено людиною, і є плід його інженерної (творчої), розумової діяльності”. Більш того, вони справедливо стверджують, що “історія людства – це історія розвитку його техніки, технологій, науки, тобто історія інженерної діяльності людини” [3, с. 3].

4. Мета даної статті і полягає у спробі філософського аналізу феномену виробничої культури та у дослідженні його онтологічного статусу та змісту цього поняття. Мається на увазі виявлення його джерел та зв'язків з іншими складниками культури, визначення шляхів і засобів підвищення рівня виробничої культури та їх впливу на ефективність виробництва, а відтак і на зміни як добробуту людей і психологічного самопочуття

працівників, так і їх духовності, на можливість професійної і особистісної самореалізації.

5. Вклад основного матеріалу.

Світ професійної культури у власному сенсі слова являє собою історичний феномен, який виник на певному етапі розвитку суспільства, його загальної культури і самосвідомості у тісному взаємозв'язку з процесами формування та розвитку матеріальних і духовних основ життєдіяльності, з поглибленням суспільного поділу праці, появою та виокремленням професій і професійно виробничої діяльності. Навіть без певного усвідомлення її теоретичного узагальнення свого змісту і сутності, професійна культура поступово набувала статусу важливого чинника розвитку суспільного виробництва та зі всією неминучістю впливала на еволюцію розуміння його цілей, змісту і характеру, породжуючи феномен виробничої культури.

Системний аналіз сутності феномену виробничої культури доцільно, на наш погляд, розпочати з розгляду його джерел, під якими маються на увазі обставини, що зумовлюють його генезис і подальший розвиток. Уявляється очевидним, що такими джерелами виступає сукупність взаємопов'язаних чинників, які, у свою чергу, і самі можуть розвиватися під впливом розвитку породженої ними виробничої культури. Таким чином, між виробничою культурою та її джерелами існує не просто відношення каузальності, а складна система прямих і зворотних причинно-наслідкових зв'язків.

Перш за все, слід відзначити, що виробнича культура являє собою одне з породжень науково-технічного і соціального прогресу. При цьому науково-технічні досягнення справляли подвійний вплив на формування виробничої культури: з одного боку, вони сприяли розвитку техніки і технологій, а з іншого, – підвищували вимоги до організації виробництва та його культури як необхідних умов правильного раціонального застосування цих технологій, що тільки й здатне максимальною мірою використовувати їх можливості.

Вплив соціального прогресу на формування і розвиток професійної культури також є багатоаспектним. З одного боку, поступова демократизація суспільного життя підвищує рівень самосвідомості працівника та значення особистісного чинника, що вимагає створення сприятливих і гідних умов для його виробничої діяльності. З іншого боку, зростання рівня освіченості й загальної культури широких верств населення активно включає їх у процес творчого пошуку можливостей раціоналізації виробництва, а отже й підвищення його культури. При цьому загальна і професійна культура працівника самі стають важливими чинниками не тільки дотримання норм і вимог культури виробництва, а й її подальшого розвитку та вдосконалення.

Складний характер змісту виробничої культури та його філософського осмислення виявляється й у тому, що він пов'язаний з проблемами "взаємовідносин техніки з природою, з людиною, з наукою, з політикою. З часів Ф. Бекона європейець сподівався за допомогою техніки стати настільки сильним, щоб підкорити природу, сподівався досягти царства свободи. Досяг

же він нової залежності від “другої природи”, яка вимагає, щоб з нею рахувались” [4, с. 414-415]. Розуміння цих вимог і закономірностей техніки та логіки її розвитку і є одними з елементів виробничої культури.

В процесі виробництва, яке “завжди носить суспільний характер, тобто виступає як взаємодія одного з одним багатьох людей та їхній спільний вплив на природу, відбувається перетворення природних матеріалів, надання їм властивостей, завдяки яким вони можуть задовольняти різноманітні потреби людей” [5, с. 515]. Оскільки ж суспільний розвиток пов’язаний із зростанням освітнього і культурного рівня людей, він позначається й на підвищенні культури виробництва.

Аналіз наведеної вище схеми дає вагомі підстави дійти висновку, що виробнича культура, виникаючи у відповідь на вимоги забезпечення конкурентоспроможності, сама стає потужним чинником і своєрідною рушійною силою подальшого підвищення конкурентних переваг продукції та її виробництва. Подібні ж відносини виникають також і між виробничою культурою підприємства і професійною культурою його персоналу. Однак для глибокого розуміння сутності виробничої культури та забезпечення умов її дотримання на конкретному підприємстві чи в організації необхідно враховувати також її соціально-психологічний, ціннісний та особистісний аспекти. Саме їх знання та належне урахування в практиці управлінської діяльності набуває надзвичайно важливого значення для керівника.

Один з авторів цієї статті, генеральний директор відомого російського підприємства “Гортехмаш”, добре це розуміє і дотримується такої філософії управління, яка б максимально мірою сприяла розвитку виробничої культури. Як свідчить практика, виробнича культура виступає потужним чинником забезпечення високої ефективності та результативності виробничої діяльності підприємства. У зв’язку з цим і місія фірми формулюється як “створення єдиного середовища взаємодії постачальників і споживачів гірничої техніки”. Єдине середовище – це місце концентрації інтересів підприємств гірничо-видобувної та машинобудівної галузей, де відбувається оптимізація інформаційних і матеріальних потоків. Таке середовище дає можливість ефективно реалізувати потенціал як виробників, так і споживачів, сприяє підвищенню ролі гірничо-видобувної галузі в російській економіці. Завданням ж створення і надійного функціонування цього середовища і складає зміст діяльності нашого підприємства, яка неможлива без належної виробничої культури і високої професійної культури персоналу. Завданням її ж забезпечення і виступає діяльність керівника.

Філософія виробничої культури в ЗАТ “Гортехмаш” ґрунтується на визнанні вирішальної ролі особистісного чинника у забезпеченні успішного вирішення завдань, що постають перед підприємством. Ця філософія виходить з того, що в нинішніх ринкових умовах виробнича культура сприяє максимальній реалізації того принципу, що кожен, хто хоче працювати, нехай то окрема людина, колектив чи підприємство, отримують можливість

для своєї творчої самореалізації, можуть забезпечити собі гідне життя й посісти важливе місце в суспільстві. Однак для цього вони мають усвідомити необхідність дотримання певних норм спільної діяльності – ціннісних, морально-етичних, технологічних, організаційних тощо.

Дійсно, як зазначають В.Г. Кремень, С.М. Пазиніч та О.С. Пономарьов, “оскільки суспільний поділ праці призвів до необхідності практично кожної людини брати участь у спільній праці та обмінюватись з безліччю інших людей її продуктами і результатами, вона змушена підкорятися встановленим нормам організації праці та міжособистісних відносин. А така організація передбачає розподіл функцій між виконавцями, координацію їхніх дій, визначення місця кожної людини у спільній праці. Іншими словами, спільна праця неможлива без управління нею та людьми, що її здійснюють”. Таким чином, автори впевнені, що “управління є іманентним системі суспільної організації життєдіяльності людей та їх спільної діяльності й виступає основною їх передумовою” [6, с. 100]. А це означає, що культура управління не тільки являє собою визначальний чинник формування і підтримання виробничої культури, а й одночасно виступає невід’ємним її складником.

Взагалі у досить складній структурі системи виробничої культури можна виокремити такі взаємопов’язані між собою основні елементи. По-перше, технологічна культура, яка визначає, з одного боку, застосування передових перспективних технологій, які мінімізують несприятливі впливи на людину та природне середовище, а з іншого боку – суворе дотримання технологічної дисципліни як гарантію забезпечення високої якості продукції та послуг і відповідно конкурентоспроможності підприємства. Значення виробничої культури істотно зростає в умовах все більш широкого використання високих технологій, де без такої культури виробництво взагалі стає неможливим.

По-друге, характер і результати виробничої діяльності істотною мірою визначаються рівнем культури організації виробництва. Це складне поняття містить і координацію взаємодії між працівниками і підрозділами фірми чи підприємства, і режим роботи, і дотримання норм ергономіки, і раціональний розподіл завдань і функцій між виконавцями і багато чого іншого. По-третє, важливим складником виробничої культури є культура управління, яка забезпечує як дотримання організаційних і технологічних вимог, так і психологічний клімат в колективі та характер міжособистісного спілкування. Вона включає також створення умов для професійного та особистісного зростання працівників та вияву їх творчого інтелектуального потенціалу. Нарешті, по-четверте, належна культура виробництва втрачає будь-який сенс за відсутності на підприємстві чіткої системи виробничої безпеки і охорони праці та культури її дотримання.

Ми розуміємо, що ця робота являє собою лише одну з перших спроб соціально-філософського аналізу феномену виробничої культури та його онтологічного статусу. Сподіваємось, що порушена проблема зацікавить

інших дослідників, зусиллями яких вона отримає практичний вихід і сприятиме економічному й духовному відродженню України.

6. Висновки. Викладені результати дослідження дозволяють, на наше переконання, дійти таких обґрунтованих висновків. По-перше, феномен виробничої культури ще не отримав належного. По-друге, виробнича культура являє собою історичний феномен, який розвивається у тісному взаємозв'язку з розвитком суспільства та його матеріального і духовного виробництва. По-третє, між загальною та виробничою культурою і рівнем добробуту населення, соціально-психологічним самопочуттям людини та її розумінням необхідності гармонізації своїх відносин з суспільством, природою і техносферою існує складна система прямих і зворотних зв'язків і взаємозумовленості. По-четверте, підвищення рівня виробничої культури сприяє як цій гармонізації, так і створенню умов для максимально повної творчої та особистісної самореалізації працівників. Тому, по-п'яте, подальші розвідки онтологічного статусу виробничої культури сприятимуть і розвитку філософії культури, і цілеспрямованому формуванню й дотриманню високої виробничої культури в умовах застосування високих технологій.

Список літератури: 1. Губерський Л.В., Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. – К.: Знання України, 2002. – 580 с. 2. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. – К.: Каравел; Львів: Новий світ-2000, 2001. – 448 с. 3. Антекарь М.Д., Рамазанов С.К., Фрезер Г.Е. История инженерной деятельности. – К.: Аристей, 2003. – 568 с. 4. Краткий философский словарь / Под редакцией А.П. Алексеева. – М.: Проспект, 2001. – 496 с. 5. Философия: Учебник для вузов / Под редакцией В.Н. Лавриненко, В.П. Ратникова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 677 с. 6. Кремень В.Г., Пазиніч С.М., Пономарьов О.С. Філософія управління: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Знання України, 2007. – 360 с.

Надійшла до редколегії 09.10.07

УДК 300.372

О.П. ДЗЬОБАНЬ, док. філос. наук, професор
Ю.В. МЕЛЯКОВА, канд. філос. наук

ФЕНОМЕН СВОБОДИ В ОНТОГЕНЕТИЧНОМУ Й ФІЛОГЕНЕТИЧНОМУ КОНТЕКСТАХ

У статті аналізується феномен свободи з точки зору її філогенетичного й онтогенетичного розвитку. Показано, що на рівні людини свобода проявляється у вигляді системної якості, яка містить у собі особливості фізичної, біологічної й психічної взаємодії людини зі світом та іншими людьми. Доводиться, що ці особливості акумулюють сукупну свободу індивіда через об'єктивування, вписаність механізмів індивідуального реагування в просторово-часову структуру світу.

Ключові слова: свобода, людина, механізм, світ, розвиток.